

Весці БДПУ

Навукова-метадычны часопіс
Выдаецца з чэрвеня 1994 г.

№ 4(66) 2010

СЕРЫЯ 1.
Педагогіка. Псіхалогія.
Філалогія

Змест

Галоўны рэдактар:
П.Д. Кухарчык

Рэдакцыйная калегія:

А.І. Андарала
(нам. галоўнага
рэдактара)

Н.Г. Алоўнікава

С.Я. Гайдукевіч

К.У. Гаўрылавец

А.А. Гіруцкі

Я.Л. Каламінскі

Л.А. Кандыбовіч

В.А. Капранава

П.А. Міхайлаў

В.Д. Старычонок

Г.В. Торхава

Л.Н. Ціханаў

І.І. Цыркун

Педагогіка

Невдах С.И. Формирование образовательных компетенций слушателей системы дополнительного профессионального образования в научно-исследовательской работе 3

Цыркун И.И., Андарало М.А. Инвариантные перспективы развития системы высшего педагогического образования в контексте инноватики 7

Козел Н.Р. Методологические основания преемственности обучения в системе «Доуниверситетская подготовка – вуз» 12

Шоломицкая И.П. Методологические основания создания музыкально-образовательной среды 16

Неделько В.М. Развитие идеи непрерывного педагогического образования 20

Псіхалогія

Бакунович М.Ф. Динамика мотивации учебной деятельности студентов 1–3 курсов 25

Трусь А.А. Методические особенности реализации видеообсуждения в социально-психологическом тренинге 28

Журавлева И.В. Становление и развитие психотехники в Беларуси в 20–30-е гг. XX в. 33

Нестерович Т.А. Опыт изучения качеств личности во взаимосвязи с типом языковых способностей 36

Стойко И.М. Вербальные репрезентации эмоций, доминирующих у старших подростков в различных ситуациях общения 41

Філалогія

Мовазнаўства 46

Буховец С.К. Структура научного текста и ее формализация 46

Плыгаўка Л.Л. Беларуская мова ў Літоўскай Рэспубліцы: статус і сферы рэалізацыі 50

Ламака П.Р. Безэквівалентная лексіка, найменні нацыянальна-спецыфічных рэалій, міжмоўныя лексічныя лакуны: суадносіны тэрмінаў 54

Пальянава В.Г. Прырода дзеяслоўных дэрывацыйных спалучэнняў і іх адлюстраванне ў тлумачальных слоўніках 59

Юань Юй Выражение этикетного жанра поздравления в китайском языке 62

Адрас рэдакцыі:
220007, Мінск,
вул. Магілёўская, 37,
пакой 124,
тэл. 219-78-12
e-mail: vesti@bspu.unibel.by

Пасведчанне № 1353
ад 06.05.10 г.
Міністэрства інфармацыі
Рэспублікі Беларусь

У адпаведнасці з загадам
Вышэйшай атэстацыйнай
камісіі ад 15.01.2010 г. № 09
часопіс «Весці БДПУ. Серыя 1»
уклучаны ў Пералік навуковых
выданняў Рэспублікі Беларусь
для апублікавання дысерта-
цыйных даследаванняў

Падпісана ў друк 20.12.10.
Фармат 60×84^{1/8}.
Папера афсетная.
Гарнітура *Арыял*.
Друк афсетны.
Ум. друк. арк. 12,56.
Ул.-выд. арк. 12,27.
Тыраж 100 экз.
Заказ 450

Выдавец
і паліграфічнае выкананне:
Установа адукацыі
«Беларускі дзяржаўны
педагагічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка».
Ліцэнзія № 02330/0494368
ад 16.03.09.
Ліцэнзія № 02330/0494171
ад 03.04.09.
220050, Мінск, Савецкая, 18

*Якасць ілюстрацый адпавядае
якасці прадстаўленых
у рэдакцыю арыгіналаў*

Адказны сакратар
В.П. Андрыевіч

Рэдактар
В.П. Андрыевіч

Тэхнічнае рэдагаванне
В.Л. Коктыш

Камп'ютарная вёрстка
В.Л. Коктыш

© Весці БДПУ. Серыя 1.
2010. № 4.

<i>Карасева К.В.</i> Универбація как одно из направлений эволюции китайского письма	67
<i>Зайцева Е.А.</i> Семантические преобразования в художественном тексте: функционально-прагматический подход.....	72
<i>Федоринчик А.Н.</i> Концепт «Тоска» в поэзии Б. Пастернака	76
<i>Шавель В.М.</i> Стылістычная характарыстыка ўстарэлай лексікі ў беларускіх слоўніках	80
<i>Русских А.С.</i> Преодоление этнографической лакунарности при переводе художественного текста	85
Літаратуразнаўства	89
<i>Сяоянь Ян</i> Феминистская позиция в новой литературе Китая (на материале женских образов в рассказах Линг Шухуа).	89
<i>Штейнер И.Ф.</i> Пчела начала паломничество: жанрово-тематиче- ская специфика <i>вершаказаў</i> А. Рязанова и европейская традиция	93
Нашы юбіляры	99
Рэфераты	104

3. Красавский, Н.А. Динамика эмоциональных концептов в немецкой и русской лингвокультурах: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.20 / Н.А. Красавский; Волгоградск. пед. ун-т. – Волгоград, 2001. – 40 с.
4. Димитрова, Е.В. Тоска / Е.В. Димитрова // Антология концептов; под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – С. 197–201.
5. Бердяев, Н.А. Тоска / Н.А. Бердяев // Самопознание: Сочинения. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО – Пресс; Харьков: Изд-во «Фолио», 1997. – С. 294–300.
6. Булыгина, Т.В. Уникальные русские концепты / Т.В. Булыгина, А.Д. Шмелев // Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – С. 489–490.
7. Прохорова, С.М. Сопоставительный анализ русских и белорусских фразеологизмов с компонентами *душа, тоска, судьба* / С.М. Прохорова // Национально-культурный компонент в тексте и языке: материалы II Междунар. науч. конф., 7–9 апр. 1999 г.: в 3 ч. – Минск: БГУ, 1999. – Ч. 2. – С. 31–36.
8. Степанов, Ю.С. Страх, тоска / Ю.С. Степанов // Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – С. 670–690.
9. Шмелев, А.Д. Тоска / А.Д. Шмелев // Русская языковая модель мира: материалы к словарю. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – С. 90–93.
10. Пастернак, Б.Л. Полное собрание поэзии и прозы в одном томе. – М.: «Издательство АЛЬФА – КНИГА», 2008. – 1279 с.
11. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер. – М.: Прогресс, 1987. – Т. 4. – 864 с.
12. Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: современное написание: в 4 т. / В.И. Даль. – М.: АСТ: Астрель: Транзиткнига, 2006. – Т. 4. – 1144 с.
13. Толковый словарь русского языка: ок. 30 000 слов / под ред. Д.Н. Ушакова. – М.: Астрель: АСТ: Хранитель, 2007. – 910 с.
14. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка. / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М.: ООО «ИТИ Технологии», 2006. – 944 с.
15. Словарь языка Пушкина: в 4 т. / отв. ред. акад. АН СССР В.В. Виноградов / Рос. акад. наук; Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова. – 2-е изд., доп. – М.: Азбуковник, 2000. – Т. 4. – 1232 с.
16. Срезневский, И.И. Словарь древнерусского языка: в 3 т. / И.И. Срезневский. – М.: «Книга», 1989. – Т. 3. Ч. 2. – 1684 с.
17. Словарь синонимов русского языка / ИЛИ РАН; под ред. А.П. Евгеньевой. – М.: Астрель: АСТ, 2005. – 648 с.
18. Фразеологический словарь современного русского литературного языка: в 2 т. / под ред. проф. А.Н. Тихонова. – М.: Флинта: Наука, 2004. – Т. 2. – 832 с.
19. Попова, З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
20. Лакофф, Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of concept «Yearning» in the context of Pasternak's poetic works. The article gives the analysis both traditional and particularly author's meanings of word «Yearning» for Russian culture and for Pasternak. Concept «Yearning» in Pasternak's poetry is marked to have the high level of semantic strength, expressiveness, but it has not only negative filling, but positive one too. The semantic areas of concept «Yearning», which are revealed in the work, are characterized with conceptual metaphors, epithets, synonyms, opening the specialties of the representation of concept «Yearning» in Pasternak's poetry. Numerous word combinations of word «Yearning» with adjectives, predicates, nouns are considered to identify the variety of the syntagmatic connections of the word and great potential of concept «Yearning». Concept «Yearning» is confirmed not to be only the concentration of individual vision of B. Pasternak, but to give a priceless key to understanding of culture as a whole.

Поступила в редакцию 14.10.2010 г.

УДК 81'373:811.161.3

В.М. Шавель, саіскальнік кафедры беларускага мовазнаўства БДПУ

СТЫЛІСТЫЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ЎСТАРЭЛАЙ ЛЕКСІКІ Ў БЕЛАРУСКІХ СЛОЎНІКАХ

У слоўнікавым складзе мовы адначасова існуюць два пласты слоў: актыўная і пасіўная лексіка. Вучоныя (Э.У. Кузняцова [1], А.В. Маркарэвіч [2], М.М. Шанскі [3] і інш.) падкрэсліваюць разнароднасць пасіўнай лексікі па сэнсавай і стылістычнай характарыстыцы, магчыма-сці выкарыстання ў разнастайных відах маўлення.

Так, у сучасным мовазнаўстве існуе некалькі пунктаў гледжання на пасіўны слоўні-

кавы запас мовы. Адны лінгвісты (Б.П. Бараннікава [4], А.А. Рэфармацкі, Д.Э. Разенталь [5], М.А. Целянкова і інш.) у пасіўны слоўнік уключаюць частку слоўнікавага складу, выкарыстанне лексічных адзінак якой абмежавана пэўнымі асаблівасцямі абазначаемых імі з'яў, ці лексічных адзінак, функцыянальна абмежаваныя ў маўленні, вядомыя толькі некаторым носьбітам мовы.

Прыхільнікі другога пункту гледжання (М.М. Шанскі [3], М.І. Фаміна [6], Ф.П. Сарака-

летаў [7] і інш.) сцвярджаюць, што пасіўны слоўнік пэўнай мовы складаюць словы, зразумелыя ўсім носьбітам дадзенай мовы, але мала ўжывальныя ў штодзённых зносінах (устарэлыя словы, неалагізмы). Гэты пункт гледжання на пасіўны слоўнік з'яўляецца больш «вузкім», паколькі ўключае толькі частку ўстарэлай лексікі і неалагізмаў. Абодва пласты гэтай лексікі характарызуюцца наяўнасцю часавага кампанента, нізкай частотнасцю выкарыстання і перыферыйнай пазіцыяй у слоўніку.

Цяжкасці тэарэтычнага характару ў вылучэнні ўстарэлай лексікі вучоныя часцей звязваюць з тым, што няма дакладнасці ва ўстанавленні гістарычных межаў, якія неабходна мець на ўвазе пры аднясенні слоў да архаізмаў, гэта значыць застаецца неўстаноўленым, ці адносіць да архаізмаў словы, якія выйшлі з ужытку, напрыклад, толькі ў XX ст., ці ў XIX ст.

Вылучаючы адметныя асаблівасці архаізмаў, М.М. Шанскі падкрэслівае абавязковасць наяўнасці сінонімаў і падзяляе іх на архаізмы лексічныя і архаізмы семантычныя ў залежнасці ад таго, «ці з'яўляецца ўсё слова як пэўны гукавы комплекс устарэлым, ці ўстарэлым аказваецца толькі яго сэнсавае значэнне» [3, с. 149].

Тыпалогію архаічных лексем у мове А.В. Макарэвіч аналізуе з пазіцыяй яе ўзроўневай сістэмы, гэта значыць «кожнаму моўнаму ўзроўню адпавядаюць свае архаічныя адзінкі: уласна фанетычныя архаізмы (устарэлыя гукі), уласна графічныя архаізмы (устарэлыя літары), уласна арфаграфічныя архаізмы (устарэлыя правілы правапісу) і да т. п.» [8, с. 11].

Некаторыя вучоныя (Г.С. Калеснік, А.В. Макарэвіч [9] і інш.) лічаць, што крытэрыем размежавання гістарызмаў можа служыць іх аднесенасць да гісторыі, якая разумеецца, з аднаго боку, як глабальны працэс развіцця соцыуму, адлюстраваны ў гістарычнай навучы, а з другога – як прыватнае, канкрэтнае праяўленне гістарычных фактаў і падзей, што непасрэдна не вызначаюць наступальнага руху гістарычных працэсаў у цэлым.

Па меркаванні А.Я. Баханькова, «паміж словамі, якія канчаткова выйшлі з ужытку і вядомы толькі па слоўніках..., і актыўна ўжывальнымі словамі знаходзіцца пераходная паласа так званага пасіўнага запasu, куды ўваходзяць словы малаўжывальныя, але яшчэ зразумелыя для носьбітаў сучаснай мовы» [10, с. 439]. У зоне «пераходнай паласы», на думку І.Я. Лепшава, знаходзіцца лексіка-семантычныя гістарызмы. Да ўласна лексічных гістарызмаў вучоны адносіць словы, «у якіх усе (два і больш) значэнні ўстарэлі, да

лексіка-семантычных (проста семантычных) – словы, у якіх устарэлі не ўсе значэнні слова» [11, с. 52].

Паміж гістарызмамі і семантычнымі архаізмамі, як лічыць А.В. Макарэвіч, прамежкавае становішча займаюць устарэлыя мнагазначныя словы (у большасці – двухзначныя), у якіх асноўным лексіка-семантычным варыянтам з'яўляецца гістарызм, а другасным – яго вытворнае [12, с. 11]. Адно са значэнняў такіх слоў з'яўляецца гістарызмам, а другое – архаізмам (напрыклад: **СКАРБОВЫ**... 1. *Гіст.* ... 2. *Уст.* ... [12, т. 5, с. 159]; **СІНОПСІС**... 1. *Гіст.* ... 2. *Кніжн. уст.* ... [12, т. 5, с. 138] і інш.).

Прычыны пераходу слова з актыўнага слоўніка ў пасіўны могуць быць экстралінгвістычныя (напрыклад, страта аб'екта, пазначанага словам, што прыводзіць да ўзнікнення гістарызмаў), і ўнутрылінгвістычныя (развіццё сінаніміі, пашырэнне ці звужэнне семантыкі слова, што спараджае архаізмы).

Як вынікае з навуковай літаратуры, даследчыкі па-рознаму трактуюць тэрміны «архаізм» і «гістарызм». Адно мовазнаўцы (А.М. Гвоздзеў [13], Л.А. Булахоўскі і інш.) да архаізмаў адносяць усе віды ўстарэлай лексікі. Іншыя лінгвісты (А.Я. Баханькоў [10], І.Р. Гальперын, Д.Э. Разенталь [5] і інш.) размяжоўваюць устарэлыя словы на дзве катэгорыі:

- 1) гістарызмы – словы, што выйшлі з актыўнага слоўнікавага складу ў сувязі са знікненнем рэалій, якія яны абазначалі (напрыклад: *паж, граф, князь, стражнік, прыстаў* і інш.);
- 2) архаізмы – устарэлыя назвы прадметаў, паняццяў і з'яў сучаснай рэчаіснасці (напрыклад: *чало, лемантар* і інш.).

У беларускай лексікаграфіі пры стылістычнай характарыстыцы ўстарэлай лексікі з рознай частотнасцю выкарыстоўваюцца пераважна храналагічныя паметы ('*гіст.*' і '*уст.*'), аднак назіраюцца адрозненні ў іх інтэрпрэтацыі і рэалізацыі.

Так, у «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы» (ТСБМ) паметы '*уст.*' і '*гіст.*' адносяцца да ліку стылістычных і адзначаецца, што словы, якія суправаджаюцца паметай '*уст.*' (устарэлае), «зараз не ўжываюцца, заменены іншымі словамі», а «памета '*гіст.*' (гістарычнае) азначае, што слова ўжываецца ў той літаратуры, якая мае дачыненне да фактаў гісторыі, хоць сама рэалія – з'ява мінулых эпох» [12, т. 1, с. 11]. Аднак у «Спісе скарачэнняў» мы бачым, што памета '*гіст.*' маркіруе слова, якое «адносіцца да гісторыі, гістарычны тэрмін»; а памета '*уст.*' – «устарэлае слова, устарэлы выраз», хаця да ўстарэлых слоў у беларускай лексікалогіі адносяцца і гістарызмы.

У «Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы» (ТСБЛМ) памета 'гіст.' (гістарычнае) уключана ў спіс скарачэнняў без вызначэння яе зместу, а памета 'уст.' «указвае, што слова з'яўляецца ўстарэлым, што яно выйшла з шырокага ўжывання, але яшчэ даволі добра вядома ў сучаснай літаратурнай мове, а таксама па мастацкіх творах пачатку ХХ ст.» [14, с. 6]. Акрамя таго, у адрозненне ад іншых слоўнікаў, у ТСБЛМ адзначаецца, што сфера выкарыстання слова ў слоўніку раскрываецца і «змяшчэннем перад тлумачэннем рознага роду паяснення, напр.: у фізіцы, у фальклору, у павер'ях, даўней, у царскай Расіі, паводле рэлігійных уяўленняў і пад.» [14, с. 6]. Аднак каментарыі 'даўней', 'у царскай Расіі' заключаюць у сабе хутчэй храналагічную характарыстыку слова.

На падставе прадметна-паняційных прыкмет вучоныя аб'ядноўваюць устарэлыя словы ў чатыры тэматычныя групы: 1) грамадска-палітычная лексіка; 2) сацыяльна-эканамічная лексіка; 3) ваенная лексіка; 4) бытавая лексіка. Унутры гэтых груп адзначаны больш канкрэтныя падраздзелы – тэматычныя разрады ці падгрупы слоў, што суправаджаюцца храналагічнымі паметами.

Аналіз пазіцый, якія ў ТСБЛМ суправаджаюцца паметаі 'уст.', паказвае на тэматычную разнастайнасць устарэлых слоў. З 437 лексічных адзінак, якія маюць паметы 'уст.' ці 'гіст.', найбольш прадстаўленымі з'яўляюцца групы, якія абазначаюць: 1) назвы асоб паводле роду заняткаў (напрыклад: **АНУЧНИЦА**... 2. Скупшчыца ануч, рыззя (уст.)... [14, с. 59]; **ГІЦАЛЬ**... 1. Той, хто здымае скуры з забітых жывёл; скуралуп (уст. абл.)... [14, с. 150]; **КАНАВАЛ**... (уст.)... [14, с. 271] і інш.); 2) назвы асоб паводле рэлігійных і палітычных перакананняў (напрыклад: **СТАРАВЕР**... 2. *перан.* Той, хто прытрымліваецца старых поглядаў, старых звычак (уст. жарт.)... [14, с. 625]; **ДЗЕКАБРЫСТ**... (гіст.)... [14, с. 176]; **ІНШАВЕРАЦ**... (уст.)... [14, с. 258]; і інш.). Разам са словамі аднаго радавога гнязда (напрыклад, **БОРТНІК**... (уст.)... [14, с. 92], **БОРТНІЦТВА**... (уст.)... [14, с. 92], **БОРЦЬ**... (уст.) [14, с. 92]; **НІЗКАПАКЛОННІК**... (уст.)... [14, с. 391], **НІЗКАПАКЛОННІЧАЦЬ**... (уст.)... [14, с. 391], **НІЗКАПАКЛОНСТВА**... (уст.)... [14, с. 391] і інш.) яны складаюць каля 26 працэнтаў (167 слоў) ад агульнай колькасці пазіцый, якія суправаджаюцца храналагічнымі паметами.

У слоўніку па-рознаму характарызуецца гістарычная лексіка, якая абазначае грашовыя адзінкі, меры даўжыні, адзенне і інш., напрыклад: **АРШЫН**, -а, *мн.* -ы, -аў, *м.* 1. Старая мера даўжыні, роўная 0,71 м... [14, с. 66];

ВАСЬМУШКА, -і, *ДМ* -шцы, *мн.* -і, -шак, *ж.* (*разм. уст.*). Восьмая доля, частка (якога-н. прадмета або якой-н. адзінкі вымярэння)... [14, с. 108]; **ВЯРШОК**¹, -шка, *мн.* -шкі, -шкоў, *м.* Старая мера даўжыні, роўная 4,4 см... [14, с. 138]; **ГРЫЎНЯ**, -і, *мн.* -і, -яў, *ж.* 1. Грашовая адзінка ў Старажытнай Русі – злітак серабра вагой каля фунта. 2. У Старажытнай Русі – сярэбраное або залатое ўпрыгожанне, якое насілі на шыі... [14, с. 159]; **ЗАЛАТОЎКА**, -і, *ДМ* -ўцы, *мн.* -і, -товак, *ж.* (*уст.*). Манета ў 15 капеек [14, с. 216] і інш.

Устарэлая лексіка ў ТСБЛМ суправаджаецца:

1) адзінкавай паметаі ('уст.' або 'гіст.')., напрыклад: **АБОРА**... (уст.)... [14, с. 20]; **АБРЭК**... (гіст.)... [14, с. 22]; **ДЗЯЦІНЕЦ**¹... (гіст.)... [14, с. 180] і інш.;

2) двойной паметаі ('разм. і уст.:'; 'уст. і кніжн.:'; 'уст. і спец.' і інш.), напрыклад: **РЭНАМЭ**... (уст. і кніжн.)... [14, с. 575]; **САБОР**... 1. Сход, з'езд (уст. і спец.)... [14, с. 578] і інш.;

3) ускладненай паметаі ('разм. уст.:'; 'уст. афіц.:'; 'разм. лаянк. уст.' і інш.): «гэта азначае, што ў слове (ці значэнні) спалучаюцца розныя стылістычныя характарыстыкі, якія дапаўняюць адна адну, напрыклад (разм. груб.) – размоўнае з грубым адценнем» [14, с. 6], напрыклад:

РАЁК... 2. Тэатральная галёрка (разм. уст.)... [14, с. 534]; **УЗАКОНЕННЕ**... 2. Паста нова, якая мае сілу закона (уст., афіц.)... [14, с. 681]; **НЕХРЫСЦЬ**... (разм. лаянк. уст.)... [14, с. 390] і інш.;

4) рознага роду каментарыямі ('даўней', 'у царскай Расіі', 'у Старажытнай Русі', 'у царскай і некаторых замежных арміях' і інш.), напрыклад: **ДРАГУН**... У царскай і некаторых замежных арміях... [14, с. 182]; **ПРЫГАРАД**... 2. У Старажытнай Русі: горад, падпарадкаваны палітычна і гаспадарча галоўнаму гораду вобласці... [14, с. 510] і інш.;

5) спалучэннем храналагічнай паметы і каментарыя, напрыклад: **ЧЫНШАВІК**... (гіст.) 1. У феадальнай Еўропе... 2. На Беларусі і ў Літве ў 15–19 стагоддзі: селянін, асноўнай формай павіннасці якога быў грашовы аброк, чынш... [14, с. 750] і інш.

У ТСБЛМ падаецца тлумачэнне асаблівасцей прачытання дзвюх памет, якія спалучаны злучнікам «і» напрыклад, уст. і іран. – «гэта азначае, што ў адных кантэкстах слова ўжываецца як устарэлае, у другіх яно можа надаваць мове адценне іроніі» [14, с. 6]. Аднак у слоўніку адсутнічае ўдакладненне прычыны рознага парадку падачы адных і тых жа памет пры розных словах (параўн.: **ЭКЗЕКУЦЫЯ**... (кніжн. уст.)... [14, с. 771]; **ЮДОЛЬ**...

1. Даліна, лог (уст.). 2. У некаторых выразках: месца, дзе пакутуюць, церпяць мукі, а таксама ўвогуле пра жыццё з яго клопатамі і смуткам (уст. кніжн.)... [14, с. 778]; **РАТНЫ**... (уст. і высок.)... [14, с. 561]; **ПАЛАНІЦЬ**... 1. *каго-што*. Узязь (браць) у палон (высок. і уст.)... [14, с. 427] і інш.), пры аднакаранёвых словах (параўн.: **ФРАНДЗЁРСТВА**, -а, *н.* (кніжн. уст.). Незадаволенасць кім-, чым-н., якая выяўляецца ў імкненні супярэчыць каму-н., чаму-н., крытыкаваць каго-, што-н. [14, с. 714] – **ФРАНДЗІРАВАЦЬ**, -рую, -руеш, -руе; -руй; *незак.* (уст. кніжн.). Займацца франдзёрствам; выказваць незадаволенасць кім-, чым-н. з-за жадання супярэчыць. || наз. **франдзіраванне**, -я, *н.* [14, с. 714] і інш.).

Храналагічная інфармацыя спалучаецца практычна з усімі відамі стылістычнай характарыстыкі, паколькі знікненне слоў і з'яўленне новых ахоплівае ўсе пласты лексікі, напрыклад:

– сфера выкарыстання + храналагічная характарыстыка слова, храналагічная характарыстыка слова + сфера выкарыстання, напрыклад: **ВАСЬМУШКА**, -і, *ДМ* -шцы, *МН.* -і, -шак, *ж.* (разм. уст.). Восьмая доля, частка (якога-н. прадмета або якой-н. адзінкі вымярэння). *В. махоркі* (адна восьмая частка фунта) [14, с. 108]; **ПІЛІГРЫМ**, -а, *МН.* -ы, -аў, *М.* (кніжн. уст.) 1. Паломнік, вандроўны багамалец. 2. Вандроўнік, падарожны... [14, с. 476]; **ДАРЭКТАР**, -а, *МН.* -ы, -аў, *М.* (уст. разм.). У дарэвалюцыйнай беларускай вёсцы – хатні настаўнік... [14, с. 170] і інш.;

– храналагічная + эмацыянальна-экспрэсіўная характарыстыка слова, напрыклад: **ЧЫНАШАНАВАННЕ**, -я, *н.* (уст. іран.). Павага, шанаванне старшых па чыну, па службоваму становішчу [14, с. 750]; **ЧЭРНЬ**¹, -і, *ж.*, *зб.* (уст. зневаж.). 1. Просты народ, людзі, якія ў буржуазна-дваранскім асяроддзі належалі да непрывілеяваных слаёў грамадства... [14, с. 752] і інш.;

– сфера выкарыстання + эмацыянальна-экспрэсіўная характарыстыка + храналагічная характарыстыка слова, напрыклад: **НЕХРЫСЦЬ**, -я, *МН.* -і, -аў, *М.* (разм. лаянк. уст.). Бессаромны, бессардэчны чалавек... [14, с. 390] і інш.

У ТСБЛМ у змесце слоўнікавага артыкула аддаецца перавага каментарыям, якія маюць агульны характар (параўн.: **ГРОШ**... 1. Даўнейшая медная манета (да 1838 г. двухкапеечная, а пасля паўкапеечная) у Расіі з 1657 да 1917 г. ... [12, т. 2, с. 81] – **ГРОШ**... 1. Даўнейшая медная двухкапеечная манета, пазней паўкапеечная... [14, с. 157] і інш.). Назіраем скарачэнне храналагічнай інфармацыі, замену

храналагічнай памяты на каментарыі (параўн.: **ГРЫЎНЯ**... 1. *Гіст.* Грашовая адзінка ў Старажытнай Русі – злітак серабра вагой каля фунта. 2. *Гіст.* Сярэбрае або залатое ўпрыгожанне, якое насілі на шыі ў Старажытнай Русі. 3. *Уст.* Дзесяцікапеечная манета... [12, т. 2, с. 88] – **ГРЫЎНЯ**... 1. Грашовая адзінка ў Старажытнай Русі – злітак серабра вагой каля фунта. 2. У Старажытнай Русі – сярэбрае або залатое ўпрыгожанне, якое насілі на шыі. 3. Сума або манета вартасцю ў 10 капеек... [14, с. 159]; **ВАЯВОДА**... 1. *Гіст.* На тэрыторыі Старажытнай Русі – начальнік войска, кіраўнік горада ці акругі. 2. На тэрыторыі Заходняй Беларусі з 1920 да 1939 года і ў Польшчы – кіраўнік ваяводства [12, т. 1, с. 472] – **ВАЯВОДА**... 1. На тэрыторыі Старажытнай Русі – начальнік войска, кіраўнік горада ці акругі. 2. На тэрыторыі Заходняй Беларусі з 1920 да 1939 года і ў Польшчы – кіраўнік ваяводства [14, с. 108] і інш.). Такую замену можам патлумачыць імкненнем складальнікаў слоўнікаў аднатыпна падаваць храналагічную характарыстыку слоў у межах аднаго слоўнікавага артыкула, аднак такая заканамернасць назіраецца непаслядоўна (параўн.: **ЗЕМСТВА**... Вельмі абмежаванае ў правах мясцовае самакіраванне ў дарэвалюцыйнай Расіі [12, т. 2, с. 470] – **ЗЕМСТВА**... (*гіст.*). Да рэвалюцыі: мясцовае самакіраванне ў сельскіх мясцовасцях з перавагай дваранства ў яго органах... [14, с. 241] і інш.).

Аднак большасць выкарыстаных у слоўніку каментарыяў патрабуе дадатковага ўдакладнення, калі не ўспрымаць іх як сінанімічныя (параўн.: 'даўней', 'старадаўні', 'у стары час', 'у мінулым'; 'у царскай Расіі', 'у Рускай дзяржаве'; 'у дарэвалюцыйнай Расіі', 'да рэвалюцыі'; 'на тэрыторыі Старажытнай Русі', 'у Старажытнай Русі'; 'у старажытнай Грэцыі', 'у старажытных грэкаў'; 'у царскай і некаторых іншых арміях', 'у арміі царскай Расіі і некаторых замежных арміях' і інш.). На сучасным этапе развіцця грамадства некаторыя каментарыі патрабуюць спецыяльнага тлумачэння.

На нашу думку, варта ўводзіць у змест слоўнікавага артыкула каментарыі, якія не патрабуюць дадатковага тлумачэння, указваюць дакладны часавы прамежак, калі актыўна функцыянавала слова (прыклады такога выкарыстання часцей назіраем у ТСБМ, напрыклад: **АРАКЧЭУШЧЫНА**... 1. У пачатку 19 ст. у Расіі – рэжым неабмежаванага паліцэйскага дэспатызму, сістэма лютай ваеншчыны ў кіраванні... [12, т. 1, с. 261]; **АСАДНІК**... У Польшчы ў перыяд з 1920 па 1939 год – урадавы пасяленец-каланіст на заходнебеларускіх, пераважна пагранічных землях [12, т. 1,

с. 274] і інш.), або каментарыі, якія сваім зместам атаясамліваюцца з канкрэтным часавым прамежкам (напрыклад, **ЗАКУП**²... У Кіеўскай Русі і ў Вялікім Княстве Літоўскім – селянін, які атрымаў пазыку ў землеўладальніка і трапіў да яго ў залежнасць [12, т. 2, с. 332] і інш.), у іншых выпадках аддаць перавагу памеце ‘гіст.’.

У некаторых выпадках спалучэнне храналагічнай паметы і каментарыя ўспрымаецца як збытоўная інфармацыя ў межах аднаго слоўнікавага артыкула (параўн.: **ЗЕМШЧЫНА**... Частка Рускай дзяржавы, выдзеленая Іванам IV пасля ўвядзення апырчніны ў тэрыторыю, якая мела асобнае кіраванне [12, т. 2, с. 470] – **ЗЕМШЧЫНА**...(гіст.). Даўней: частка Рускай дзяржавы, выдзеленая Іванам Грозным у кіраванне баярам (у адрозненне ад апырчніны) [14, с. 241] і інш.).

Адрозніваюцца ў выкарыстанні паметы ‘ист.’ (исторический термин) і ‘уст.’ (устаревшее слово, выражение) у РБС-82. У слоўніку падаюцца гэтыя паметы і ў спалучэнні (напрыклад: **ГРИВНА** *ист., уст.* грыўня, -ні ж. [15, т. 1, с. 190] і інш.). Аднак аднесенасць да гістарычных тэрмінаў некаторых слоў, што суправаджаюцца паметай ‘ист.’ выклікае сумненне, бо «тэрмін²» у ТСБЛМ вызначаецца як «слова або словазлучэнне, якое дакладна абазначае пэўнае паняцце якой-н. спецыяльнай галіны навукі, тэхнікі, мастацтва і пад.» [14, с. 673]. У лік слоў з паметай ‘ист.’ трапілі вельмі розныя з пункту гледжання іх намінальнай функцыі словы (напрыклад: **ГРИДНИЦА** *ист.* грыдніца, -цы ж. [15, т. 1, с. 86] – «памяшканне пры княжацкім двары ў Старажытнай Русі, дзе жыла грыдзь або прымалі гасцей» [12, т. 2, с. 86]; **КАНТ II** (*песнопение*) *ист.* кант, *род* канта *м.* [15, т. 1, с. 344]; **КАРМАНЬОЛА** *ист.* карманьёла, -лы ж. [15, т. 1, с. 344] – «французская народная рэвалюцыйная песня 18 ст., а таксама танец у рытме гэтай песні» [14, с. 279]; **КВАДРИГА** *ист.* квадрыга, -гі ж. [15, т. 1, с. 351] – «двухколавая антычная калясніца, запрэжаная чацвёркай у адзін рад» [14, с. 287] і інш.). Часам цяжка вызначыць, якую аднесенасць да пэўнай галіны навукі, тэхнікі, мастацтва мае тое ці іншае слова (напрыклад: **МАТЫРЬ** *ист.* мытнік, -ка *м.* [15, т. 1, с. 461] – «служачы мытні, таможнік» [14, с. 353]; **САМАРА** 1. (*город*) *ист.* Самара; 2. (*река*) Самара. [16, т. 2, с. 348]; **ПОСЕССОР** *ист.* пасэсар, -ра *м.* [16, т. 2, с. 154] – «уладальнік пасэсійнага завода» [12, т. 4, с. 97] і інш.).

Назіранні пацвярджаюць, што паметы ‘уст.’ і ‘гіст.’ не зусім дакладна адлюстроўваюць рэальнае функцыянаванне слоў. Лексікаграфічная характарыстыка слова як устарэлага не абпіраецца на дакладныя і абгрунтаваныя крытэрыі і падаецца, зыходзячы з моўнай інтуіцыі лексікографа.

Па меркаванні А.В. Макарэвіча, з усёй колькасці памет, якія выкарыстоўваюцца для храналагічнай характарыстыкі аднатыпнай лексікі, неабходна пакінуць памету ‘уст.’, якая «ў спалучэнні з іншымі маркёрамі будзе паказваць на стылістычную прыналежнасць (‘уст. высок.’, ‘уст. разм.’, ‘уст. кніжн.’ і інш.) і магчымасць ужывацца ў сучаснай мове ў іншым стылістычным статусе ці з адпаведнай эмацыянальнай афарбоўкай (‘уст. і разм.’ ‘уст. і пагард.’ і інш.)» [12, с. 40]. Для пазначэння ўстарэлай лексікі Т.У. Сяргеева прапануе выкарыстоўваць ва ўсіх слоўніках адзіныя паметы ‘арх.’ і ‘гіст.’ [17, с. 39]. Але вучоныя сыходзяцца на думцы, што храналагічныя каментарыі павінны ўвайсці ў склад тлумачэння значэння слова і больш дакладна ўказваць на яго гістарычную прыналежнасць. Пагаджаемся з вучонымі ў неабходнасці ўвядзення храналагічных каментарыяў пры гістарызмах (пры адсутнасці і наяўнасці паметы ‘гіст.’) і лічым больш зразумелымі для масавага карыстальніка слоўнікамі пры храналагічнай характарыстыцы слова ў слоўніках паметы ‘арх.’ і ‘гіст.’.

Абмежаванне аб’ёму храналагічнай інфармацыі ў слоўніках уяўляецца нам не зусім апраўданым. У слоўніках павінен фіксавацца ўвесь спектр храналагічнай перспектывы слова (устарэлае – новае), бо толькі паслядоўнае і канкрэтнае адлюстраванне гістарычнага погляду ў слоўніку (у адпаведнасці з яго канцэпцыяй), якое грунтуецца на ведах пра заканамернасці семантычнага развіцця, гісторыі культуры і этнаграфіі, забяспечвае высокую якасць лексікаграфічнага выдання.

ЛІТАРАТУРА

1. Кузнецова, Э.В. Лексикология русского языка: учеб. пособие для фил. фак. ун-тов / Э.В. Кузнецова. – М.: Высш. шк., 1989. – 216 с.
2. Макарэвіч, А.В. Устарэлая лексіка ў беларускай мове (на матэрыяле лексікаграфічных прац XIX–XX стст.): дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01 – беларуская мова / БДУ; А.В. Макарэвіч. – Мінск, 2004. – 126 с.
3. Шанский, Н.М. Лексикология современного русского языка: пособие для студентов пед. ин-тов / Н.М. Шанский. – 2-е изд., испр. – М.: Просвещение, 1972. – 368 с.
4. Баранникова, Л.И. Социально-историческая обусловленность места разговорной речи в общенародном языке / Л.И. Баранникова // Вопросы языкознания. – 1970. – № 3. – С. 100–110.
5. Розенталь, Д.Э. Практическая стилистика русского языка: Учеб. для вузов / Д.Э. Розенталь. – 5-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. школа, 1987. – 399 с.
6. Фомина, М.И. Современный русский язык. Лексикология: учеб. для студ. ин-тов и фак-тов иностранных яз. / М.И. Фомина. – М.: Высш. шк., 1983. – 256 с.
7. Сороколетов, Ф.П. Общая и учебная лексикография / Ф.П. Сороколетов. – Ленинград: Ленинградский университет, 1985. – 57 с.
8. Макарэвіч, А. Лексіка-семантычная тыпалогія архаізмаў у сучаснай беларускай мове / А. Макарэвіч // Роднае слова. – 2004. – № 5. – С. 11–13.

9. Макарэвіч, А. Гістарызмы ці архаізмы?: Стылістычная дыферэнцыяцыя ўстарэлай лексікі ў «Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы» / А. Макарэвіч // Роднае слова. – 2003. – № 11. – С. 27–29.
10. Баханькоў, А.Я. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / А.Я. Баханькоў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – 463 с.
11. Лепешаў, І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні / І.Я. Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2002. – 207 с.
12. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / Акад. навук БССР; Ін-т мовазнаўства; пад агул. рэд. К.К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск: БелСЭ, 1977. – 1984. – Т. 1–5.
13. Гвоздев, А.Н. Очерки по стилистике русского языка / А.Н. Гвоздев. – 3-е изд. – М.: Просвещение, 1965. – 406 с.
14. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: Больш за 65000 слоў / пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – 2-е выд. – Мінск: БелЭН, 1999. – 784 с.
15. Русско-белорусский словарь: в 2 т. Более 108 000 слов. Т. 1. А–О / АН БССР, Ин-т языкознания им. Я. Коласа; ред. К.К. Атрахович (Кондрат Крапива). – 2-е изд., доп. и перераб. – Минск: БелСЭ, 1982. – 648 с.
16. Русско-белорусский словарь: в 2 т. Более 108 000 слов. Т. 2. П–Я / АН БССР, Ин-т языкознания им. Я. Коласа; ред. К.К. Атрахович (Кондрат Крапива). – 2-е изд., доп. и перераб. – Минск: БелСЭ, 1982. – 636 с.
17. Сергеева, Т.В. О пометах к устаревшей лексике в толковых словарях русского языка / Т.В. Сергеева // Современные проблемы лексикографии. – Харьков, 1992. – С. 36–40.

SUMMARY

The difficulties in picking the obsolete (out of date) words out are analyzed in the article. The author shows the peculiarities of the chronological lexical characteristic in Belarusian dictionaries.

Паступіў у рэдакцыю 02.07.2010 г.

УДК 81'25

*А.С. Русских, кандидат филологических наук,
преподаватель кафедры общего и русского языкознания БГПУ*

ПРЕОДОЛЕНИЕ ЭТНОГРАФИЧЕСКОЙ ЛАКУНАРНОСТИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

Проблема невозможности выразить в одном из языков отдельным словом понятие, зафиксированное в другом языке, не теряет актуальности, поскольку лакуны в принимающей культуре фиксируют уникальность отдающей культуры и свидетельствуют о специфической языковой картине мира. Однако исследования по данному вопросу ведутся в области языковой лакунарности, без отнесенности данной проблемы к сфере текста. Между тем проблема интерпретации этнографических лакун в рамках перевода художественного произведения является не менее значимой, поскольку позволяет выявить потенциальные возможности межкультурной коммуникации.

Под лакунами мы, вслед за В.Л. Муравьевым, понимаем «иноязычные слова (устойчивые словосочетания), которые выражают понятия, не закрепленные в языковой норме данного языка, для передачи которых в этом языке требуются более или менее пространные перифразы» [1, с. 6]. В качестве подвидов лексических лакун В.Л. Муравьев выделяет языковые и этнографические единицы. Причиной появления лингвистических лакун является своеобразие членения каждым языком окружающей человека действительности, этнографические лакуны возникают в результате отсутствия в определенной культуре тех или иных реалий, поскольку действительность двух народов не может быть полностью идентичной. Этнографические лакуны выделяются

нами в двух случаях: а) когда в языке перевода отсутствует слово либо устойчивое словосочетание для выражения определенного понятия по причине его отсутствия в принимающей культуре – абсолютные этнографические лакуны; б) когда иноязычное слово и его словарный эквивалент не совпадают по объему семантики, а также культурным и историческим ассоциациям – относительные этнографические лакуны.

Проблема этнографической лакунарности ярче всего проявляется в процессе перевода художественного текста, поскольку неизбежно возникает проблема воспроизведения средствами принимающего языка понятия, не закрепленного в его системе ввиду отсутствия данного явления в принимающей культуре. В качестве объекта исследования мы избрали польские существительные, входящие в состав поэмы А. Мицкевича «Пан Тадеуш», которым в русском и белорусском языках соответствуют этнографические лакуны. Преодоление этнографической лакунарности при переводе текста поэмы на русский (С. Мар) и белорусский (П. Битель) языки осуществляется путем использования следующих видов переводческих коррелятов:

1. Контекстуальные синонимы. Одним из способов перевода лексики, семантика которой соотносится с обозначением специфических для определенной культуры реалий, является такая лексико-семантическая